

บทความพิเศษ

สายตาเลือนราง : การใช้สายตาที่เหลือให้ได้ประโยชน์สูงสุด

ฐิติพร รัตนพจนารถ

กองจักษุกรรม โรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า

คำจำกัดความ

ตามกฎกระทรวงฉบับที่ 2 (พ.ศ.2537) ออกตามความในพระราชบัญญัติการฟื้นฟูสมรรถภาพคนพิการปี พ.ศ.2534 คนพิการทางการมองเห็นได้แก่

- คนที่มีสายตาข้างที่ต่ำกว่าเมื่อใช้แว่นสายตารวมแล้ว มองเห็นน้อยกว่า 6/18 หรือ 20/70 ลงไป จมมองไม่เห็น แม้แต่แสงสว่างหรือ
- คนที่มีลานสายตาแคบกว่า 30 องศา

ตามเกณฑ์ ICD-9-CM สายตาเลือนราง (low vision) หมายถึง สายตา 20/80-20/1000 และตาบอด หมายถึง สายตา 20/150 จนถึงมองไม่เห็นแสง ถ้าใช้เกณฑ์องค์การอนามัยโลก "legal blindness" คือสายตาน้อยกว่า 20/400 แต่ในสหรัฐอเมริกาใช้เกณฑ์น้อยกว่าหรือเท่ากับ 20/200

ลักษณะการมองเห็นของผู้สายตาเลือนราง

1. **ภาพมัวหรือบิดเบี้ยวตรงจุดกลาง** เช่น จอประสาทตาเสื่อม หรือรูขาดบริเวณจุดศูนย์กลางจอประสาทตา (macular hole) ผู้ที่สายตาเลือนรางแบบนี้จะมีปัญหาในการอ่านหนังสือ
2. **ภาพมัวทั่วๆ ไป** เช่น โรคกระจกตา โรคจอประสาทตาบางชนิด
3. **ลานสายตาแคบ** การมองเห็นจะเหมือนมองผ่านอุโมงค์ พบในโรคต้อหิน Retinitis pigmentosa ผู้ที่สายตาเลือนรางแบบนี้จะมีปัญหาในการเดิน อาจเดินสะดุดหกล้มง่าย หากลาน

*สายตา 20/70 หมายถึงตัวเลขหรือตัวอักษรที่คนสายตาปกติเห็นได้ในระยะ 70 ฟุต แต่คนสายตาเลือนรางมองเห็นได้ในระยะ 20 ฟุต

ได้รับต้นฉบับเมื่อ 20 สิงหาคม 2547 ได้ให้ตีพิมพ์เมื่อ 9 กันยายน 2547
ต้องการสำเนาต้นฉบับติดต่อ พ.ท.หญิง ฐิติพร รัตนพจนารถ กองจักษุกรรม
โรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า ถนนราชวิถี เขตราชเทวี กทม. 10400

สายตาแคบมากกว่า 10 องศา เมื่ออ่านหนังสือที่ระยะ 2 นิ้วห่างจากตา ลานสายตาจะมีความกว้างเพียง 9 มม. เทียบได้กับตัวอักษรประมาณ 4 ตัวอักษรเท่านั้น ทำให้ความเร็วในการอ่านลดลงมากและตาล้าอย่างมาก

4. **ลานสายตาเสียครึ่งซีก** เช่น hemianopia จากโรคทางสมอง หรือ altitudinal defect ภาพมัวครึ่งบนหรือครึ่งล่างจากเส้นเลือดในตาตีบ กลุ่มนี้ถ้ามี macula sparing สายตามักจะค่อนข้างดี แต่ในรายที่ไม่มี macula sparing และตำแหน่งที่เป็นอยู่ทางขวามือ จะอ่านหนังสือลำบากเนื่องจากไม่เห็นตัวอักษรถัดไป inferior altitudinal hemianopsia จะปรับตัวได้แยกว่า superior altitudinal hemianopsia

การฟื้นฟูสมรรถภาพ

ปรัชญาของการฟื้นฟูสมรรถภาพคือให้ผู้สายตาเลือนรางมุ่งจุดสนใจไปยังสามารถที่มีอยู่มีใช้สายตาที่สูญเสียไป เพื่อให้ผู้สายตาเลือนรางพึ่งตนเองให้ได้มากที่สุด เริ่มต้นอาจรู้สึกท้อแท้หมดหวังบ้าง แต่เมื่อผ่านการฝึกฝนการใช้สายตาที่มีอยู่และปรับเปลี่ยนสภาพแวดล้อมแล้วจะรู้สึกว่าย่างดำเนินชีวิตและตัดสินใจด้วยตนเองต่อไปได้ แนวทางการฟื้นฟูสมรรถภาพได้แก่

1. ปรับเปลี่ยนสภาพแวดล้อม

แม้ว่าแว่นขยายอาจช่วยทดแทนสายตาบางส่วน แต่การลดลงของ contrast หรือการแยกสี (color discrimination) ไม่มีอุปกรณ์ช่วยเหลือเฉพาะ แต่อาจทำการปรับเปลี่ยนสภาพแวดล้อม ให้เป็น user-friendly โดยการคำนึงถึงปัจจัยต่อไปนี้

1.1 Contrast

เพิ่มความแตกต่างระหว่างวัตถุและพื้นหลัง เช่น หากมีปัญหาในการเดินลงบันไดเพราะแต่ละขั้นสีเดียวกันหมด การใช้

เทปสีฟลูออเรสเซนต์หรือทาสีบริเวณขอบชั้นบันไดจะช่วยแยกบันไดแต่ละขั้นให้ชัดเจนขึ้น การตกแต่งภายในควรเน้นการเพิ่ม contrast ของผนัง ประตู พื้น หน้าต่าง สวิตช์ไฟ ลูกบิดประตู และเครื่องเรือน เลือกโทรทัศน์สีขาวที่มีหมายเลขสีดำ ในห้องนำควรใช้ชั้นพลาสติกสีสว่างสดใส ผูกิบบิ้นหรือแถบสีสว่างสดใส รอบด้ามไม้กวาด เป็นต้น

1.2 Illumination

โดยทั่วไปผู้ที่มีอายุมากกว่า 60 ปี ต้องใช้ความสว่างประมาณ 2 เท่าของผู้ที่มีอายุ 17-20 ปี การเพิ่มความสว่างจะทำให้เห็นลักษณะวัตถุได้ชัดขึ้น และบางครั้งอาจเพิ่มความสว่างโดยไม่ต้องเพิ่ม contrast เช่น ลักษณะใบหน้าที่ซึ่งมี contrast ต่ำจะเห็นชัดขึ้นถ้ามีแสงสว่างพอ ประการสำคัญคือ ควรเพิ่มความสว่างโดยไม่เพิ่มแสงกระจาย (glare) และเงา ไฟฮาโลเจนจะมีแสงกระจายน้อยกว่าแต่ราคาแพง การใช้แสงจากจุดจุดเดียว เช่น หลอดไฟกลมดวงเดียวบนเพดานจะทำให้เกิดเงามาก หลอดฟลูออเรสเซนต์แบบยาวจะเกิดเงาน้อยกว่า ส่วน glare อาจเกิดจากแสงสว่างมากเกินไป เช่นแสงอาทิตย์โดยตรง หรือแสงสะท้อนจากพื้นผิวมันวาว เช่น โถ๊ะ

ในการอ่านหนังสือ แสงที่เหมาะสมควรเป็นแสงสม่ำเสมอ (diffuse) และส่องเข้ามาในมุม 45° จากแนวสายตา (visual axis) แสงจากหน้าต่างเป็นแหล่งแสงขนาดใหญ่ที่ดี สามารถปรับความเข้มได้โดยใช้ม่านหรือปรับระยะห่างจากหน้าต่าง ถ้าใช้โคมไฟควรตั้งเป็นมุม 45 องศาจากกระดาษส่องเข้าข้างเดียวกับตาที่ใช้อ่าน และในห้องควรมีความสว่างน้อยกว่าสิ่งที่จะอ่านประมาณ 20%-50%

ผู้สายตาเลือนรางแต่ละคนต้องการความสว่างไม่เท่ากัน โรคจากเส้นประสาทตา (optic nerve damage) จะมี bleaching-out phenomenon ซึ่งสายตาจะลดลงอย่างรวดเร็วถ้าแสงจ้ามาก แต่ผู้ที่เป็นโรคจอประสาทตาเสื่อมจะเห็นได้ดีในที่สว่างมากมาก ดังนั้นควรให้ผู้ที่ใช้ปรับระดับความสว่างที่ทำให้สบายตาที่สุด

1.3 Pattern

มีผลในการ “พราง” วัตถุ เลือกเครื่องใช้สีเดียว เช่น ผ้าปูที่นอน จาน ผ้าเช็ดตัว ผ้าปูโถ๊ะ แก้ว พรม เลื่อนน้ำมัน จะเห็นวัตถุได้ดีกว่า

2. ใช้สายตาอย่างมีประสิทธิภาพมากที่สุด

2.1 Scanning

เป็นการเคลื่อนไหวศีรษะหรือตาเพื่อสำรวจสภาพแวดล้อมโดยฝึกให้กวาดสายตาหรือเหลียวมองไปรอบๆ อย่างมีระบบ

จะทำให้ได้รับข้อมูลมากขึ้นโดยใช้เวลาน้อยลง เช่น เมื่อเดินเข้าไปในห้องประชุมใหญ่ให้เดินหลบจากประตูและมองไปรอบๆ หาตำแหน่งสำคัญ เช่น บันได เวที ที่นั่ง ทางออกอื่น เป็นต้น

2.2 Eccentric Viewing “หาจุดชัดที่สุด”

Eccentric Viewing เป็นการหา Preferred Retinal Locus (PRL) ที่ตำแหน่งข้างจุดศูนย์กลางจอประสาทตา (parafoveal) ในการมองเพื่อให้ได้ภาพชัดที่ดีที่สุด วิธีนี้จะใช้สำหรับผู้ที่มีจุดมืดบริเวณตรงกลางขนาดไม่ใหญ่นัก เช่น โรคจอประสาทตาเสื่อมที่มีรอยโรคขนาดเล็ก แต่ใช้ไม่ได้ผลกับโรคลานสายตาแคบ เช่น ต้อหิน

การฝึก Eccentric Viewing สามารถฝึกได้ในห้องส่วนตัว โดยการมองตรงไปข้างหน้าจ้องที่แจกันหรือรูปภาพซึ่งอาจจะดูมัวหรือมองไม่เห็น จากนั้นกลอกตาไปบนล่างหรือซ้ายขวา หรือเข้าใกล้วัตถุมากขึ้น ดูว่ามุมใดที่ท่านสามารถเห็นภาพชัดดีที่สุด การเลื่อนสายตาไปด้านบนหรือล่างมักจะเห็นได้ดีกว่าเลื่อนไปซ้ายหรือขวา เมื่อหามุมและระยะห่างที่เห็นภาพชัดที่สุดแล้วจึงฝึกมองหาตำแหน่งวัตถุต่างๆ ภายในห้อง หากฝึกฝนไปเรื่อยๆ จะสามารถมองได้อย่างเป็นธรรมชาติและเห็นสิ่งต่างๆ ได้ดีขึ้น เมื่อทำงานชำนาญแล้วจึงฝึกมองวัตถุเคลื่อนไหว เช่น ผู้คนเดินไปมา จากนั้นจึงฝึกหัดการทำงานประสานกันของมือและสายตา ในที่สุดก็จะเรียนรู้ขนาดและตำแหน่งจุดมัว และวิธีเลื่อนจุดมัวออกจากวัตถุที่ต้องการมองได้

2.3 Visual aids

- แว่นตากำลึงขยายสูง (high-plus spectacles)
 - ข้อดี - ไม่ต้องถือจึงสามารถใช้มือทำงานได้ทั้งสองข้างและเหมาะสำหรับผู้มีมือสั้น
 - ให้มุมมองกว้างที่สุด
 - ดูกลมกลืนคล้ายแว่นตาทั่วไป
- ข้อเสีย - ต้องใช้ระยะใกล้มากในการมองซึ่งอาจจะมีแสงไฟ
- ใช้เวียนหนังสือยกถ้าเลนส์กำลังสูงมาก
- แว่นขยาย (handheld magnifiers)
 - ข้อดี - ใช้อ่านได้ในระยะปกติ
 - เป็นอุปกรณ์ที่คนส่วนใหญ่คุ้นเคยและปรับตัวได้ง่าย
 - ส่วนใหญ่ราคาไม่แพง
 - พกพาสะดวก

- มีชนิดมีแสงไฟในตัว
 - สามารถใช้ร่วมกับแว่นตาได้โดยเฉพาะในผู้ที่สายตาเอียงมาก
- ข้อเสีย - ต้องใช้มือถือไม่เหมาะกับผู้ที่มือสั่น
- ช้าและเมื่อยมือถ้าต้องอ่านนานๆ
 - ต้องถือในระยะโฟกัสจึงจะได้กำลังขยายสูงสุด
 - ให้มุมมองแคบ
- 3) แว่นขยายแบบมีขาตั้ง (stand magnifiers)
- ข้อดี - สามารถเลือกชนิดกำลังขยายสูงได้เพราะมีระยะโฟกัสคงที่
- เหมาะสำหรับผู้ที่มือสั่น
 - ใช้ได้ดีในระยะอ่านปกติ
 - มีชนิดมีแสงไฟในตัว
- ข้อเสีย - ขนาดค่อนข้างใหญ่ พกพาไม่สะดวก
- ใช้ยากหากพื้นผิวที่ต้องการอ่านไม่เรียบ
 - มุมมองค่อนข้างแคบ
 - ชนิดที่ไม่มีไฟอาจมีเงาของกรอบแว่นขยายบนวัตถุที่จะอ่าน
 - ถ้าไม่ได้อ่านหนังสือที่มีความลาดเอียงอาจจะเมื่อยคอ
- 4) แว่นขยายสำหรับมองไกล (telescopes)
- ลักษณะเหมือนกล้องส่องทางไกลตาเดียว
- ข้อดี - ใช้มองวัตถุไกล เช่น ป้าย, หมายเลขรถประจำทาง
- ข้อเสีย - มุมมองแคบ
- contrast ต่ำ
 - ราคาแพง
- 5) โทรทัศน์ขยายภาพ (video magnifiers)
- ข้อดี - เปลี่ยนวัตถุที่จะอ่านให้มีขนาดใหญ่ขึ้นผ่านทางจอโทรทัศน์
- ใช้เขียนได้
 - ให้มุมมองกว้างเมื่อเทียบกับแว่นขยายอื่นๆ ในกำลังขยายที่เท่ากัน
 - เพิ่มความสว่างและ contrast ได้
 - สามารถใช้อ่านหนังสือได้ค่อนข้างรวดเร็ว
- ข้อเสีย - ส่วนมากมีขนาดใหญ่ พกพาไม่สะดวก

- ราคาแพง

Non-optical device

1. Slit window

ใช้แผ่นกระดาษแข็งสีเข้มแผ่นเล็กมาเจาะตรงกลางเป็นช่องสี่เหลี่ยมผืนผ้า เวลาอ่านหนังสือให้วางช่องตรงกับบรรทัดที่จะอ่าน จะช่วยเน้นบรรทัดที่กำลังอ่าน และปิดข้อความที่อยู่รอบกรอบ นอกจากนี้ยังช่วยลดความจ้าของหน้ากระดาษ และช่วยให้ตัวอักษรตัดกันดีขึ้นเมื่อต้องการเขียนชื่อก็สามารถนำแผ่นนี้วางให้ช่องที่เจาะทับบริเวณที่จะเขียนแล้วเขียนชื่อภายในช่องนั้นได้ด้วย

2. โคมไฟ

เลือกชนิดปรับเอนตำแหน่งโคมได้หลอดฮาโลเจนให้แสงสว่างมาก ให้ความร้อนน้อยแต่ราคาค่อนข้างแพง

3. โต๊ะลาดเอียงหรือแท่นสำหรับอ่านหนังสือ

ช่วยให้อ่านหนังสือได้นานโดยไม่เมื่อยคอ

นอกจากอุปกรณ์ดังกล่าวแล้วยังมี software คอมพิวเตอร์ขยายภาพใช้กับโปรแกรม Window ขยายได้ 16 เท่า

3. การใช้ประสาทสัมผัสอื่น

เมื่อใช้น้ำยาล้างจาน หรือผงซักฟอกซักเสื้อผ้าบุคคลที่เห็นเลือนลาง ควรทดสอบมือก่อน ซึ่งจะช่วยให้อ่านปริมาณของน้ำยาหรือผงซักฟอกได้ว่ามีปริมาณมากน้อยเพียงไร ขณะกวาดบ้านควรตรวจสอบเท้า เพราะสามารถใช้เท้าตรวจสอบได้ว่า พื้นสะอาดหรือไม่ เมื่อทำของตกให้หยุดฟังเสียงว่าตกบริเวณใด แยกชนิดของธนบัตรโดยพับธนบัตรให้แตกต่างกัน เช่น พับตามยาว พับตามขวาง เป็นต้น

ไม้เท้าใช้สำรวจหลุม บ่อ และขอบบันได สิ่งกีดขวางที่อยู่ในระดับ โดยที่ไม่ต้องก้มลงมองและสามารถใช้การเห็นให้เป็นประโยชน์ในการมองรอบๆ ตัว ไม้เท้ามีประโยชน์อย่างยิ่งในรายที่ลานสายตาแคบ ไม้เท้าควรมีความยาวจากพื้นถึงหน้าอกของผู้ใช้ เพราะถ้าใช้ไม้เท้าที่สั้นเกินไปจะต้องก้มหลังทำให้การทรงตัวไม่ดี

ห้องสมุดคอลฟิลด์มีหนังสือเทปเป็นจำนวนมาก ผู้ที่เห็นเลือนลางสามารถยืมได้ฟรี ติดต่อได้ที่หมายเลขโทรศัพท์ 02-5836518

คำแนะนำสำหรับญาติและผู้ใกล้ชิด

1. บุคคลที่มีกรมมองเห็นผิดปกติอาจไม่สามารถรับรู้ได้ว่าเรากำลังพูดกับเขาอยู่ โดยเฉพาะในสถานที่ที่มีคนอยู่หลาย

- คน การเรียกชื่อจะช่วยให้เขารับทราบได้ว่าเรากำลังพูดกับเขาอยู่
2. ผู้สายตาเลือนรางไม่ใช่คนหูหนวก ดังนั้นไม่จำเป็นต้องพูดเสียงดัง แต่ถ้าผู้ที่มีความพิการทางหูด้วย ควรพูดซ้ำๆ ซ้ำๆ
 3. อย่าเดินละไปจากบุคคลที่มีการมองเห็นผิดปกติ โดยไม่ได้บอกกล่าว ถ้าระดับการมองเห็นของเขาเห็นได้น้อยมาก เขาอาจไม่ทราบว่าท่านไม่ได้อยู่ตรงนั้นแล้ว
 4. อย่าคิดว่าผู้ที่ตาบอดหรือสายตาเลือนรางจะช่วยเหลือตนเองไม่ได้ จะเป็นการสุภาพมากที่จะถามคำถามอย่างเช่น “คุณอยากให้ผม (ดิฉัน) ช่วยนำคุณข้ามถนนหรือไม่” มากกว่าที่จะจูงมือพาเขาไปโดยไม่บอกกล่าว
 5. คนทั่วไปมักคิดเอาเองว่าบุคคลที่มีการมองเห็นผิดปกติจะไม่สนใจกิจกรรมต่างๆ ที่คนตาดีทำกัน ในความเป็นจริงแล้ว บุคคลที่มีสายตาผิดปกติจำนวนมากยังพอใจจะทำกิจกรรมต่างๆ อย่างเช่นการไปชมภาพยนตร์ การเดินช้อปปิ้ง หรือไปเที่ยวชมสถานที่ต่างๆ
 6. คนที่มีความผิดปกติในการมองเห็นอาจลังเล หรือเกรงใจที่จะขอความช่วยเหลือจากคนอื่น เพราะไม่อยากเป็นภาระ เป็นการดีกว่าที่เราจะเอื้อเฟื้อและเสนอความช่วยเหลือต่างๆ ให้
 7. การใช้สายตาไม่ได้ทำให้สายตาเสื่อมเร็วขึ้น การไม่ใช้สายตาเลยก็ไม่ได้เป็นยี่ดอายุสายตาให้หนักขึ้นแต่อย่างใด ดังนั้นผู้สายตาเลือนรางสามารถอ่านหนังสือหรือดูโทรทัศน์ได้ตามต้องการ
 8. สมาชิกในครอบครัวควรเก็บข้าวของเครื่องใช้ให้เป็นระเบียบ เมื่อใช้ของแล้วควรนำไปวางไว้ที่เดิมทุกครั้ง
 9. สมาชิกในครอบครัวเป็นผู้ที่สำคัญที่สุด การสนับสนุนและให้กำลังใจช่วยให้ผู้มีสายตาเลือนรางปรับตัวและพัฒนาศักยภาพได้อย่างเต็มที่

คลินิกสายตาเลือนราง

คลินิกสายตาเลือนรางจะให้คำแนะนำสำหรับผู้สายตาเลือนรางและญาติ และให้บริการอุปกรณ์เครื่องช่วยในการเห็นจากศูนย์สิรินธรเพื่อการฟื้นฟูสมรรถภาพทางการแพทย์แห่งชาติ ตามพระราชบัญญัติการฟื้นฟูสมรรถภาพคนพิการปี พ.ศ.2534 (ดูรายชื่อโรงพยาบาลที่ให้บริการอุปกรณ์เครื่องช่วยการมองเห็นได้จากภาค

ผนวก)

ผู้สายตาเลือนรางควรไปพบจักษุแพทย์อย่างสม่ำเสมอเพื่อตรวจหาโรคตาอื่นที่อาจเกิดแทรกซ้อนได้

เมื่อแพทย์ตอบคำถามผู้ป่วยว่าไม่มียาหรือการผ่าตัดใดที่จะช่วยให้สายตาดีขึ้น นั้นมิได้หมายความว่าการรักษาขั้นสุดสุด แพทย์สามารถแนะนำให้ผู้ป่วยเรียนรู้การใช้สายตาที่เหลืออยู่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด และด้วยข้อมูลอันเป็นประโยชน์ การปรับเปลี่ยนสภาพแวดล้อม ผักผ่อนการใช้สายตา เรียนรู้การใช้เครื่องมือช่วยการมองเห็น และกำลังใจจากญาติ ผู้ใกล้ชิดเพื่อน ผู้มีสายตาเลือนรางจะสามารถใช้ชีวิตได้อย่างเต็มที่ที่มีสุขภาพจิตที่ดีและมีความสุข

Optical device

ผู้มีสายตาเลือนรางส่วนใหญ่มักคาดหวังว่าจะได้ “แว่นตา” ที่ช่วยให้กลับไปมองเห็นได้ดังเดิม แต่ Optical device มีหลายรูปแบบ แต่ละแบบมีจุดเด่นแตกต่างกันและต้องฝึกฝนการใช้ซึ่งต่างจากแว่นตาทั่วไป อายุ สภาพร่างกายทั่วไปและแรงจูงใจก็มีส่วนสำคัญ เช่น ผู้สูงอายุมักไม่สามารถใช้แว่นกำลังขยายสูงในการอ่านหนังสือ เนื่องจากขาดแรงจูงใจและไม่สามารถถือหนังสือใกล้ตานานๆ ดังนั้นการเลือกใช้ Optical device จึงต้องพิจารณาปัจจัยหลายประการเพื่อให้ผู้สายตาเลือนรางใช้ประโยชน์จากเครื่องมือได้สูงสุด

เอกสารอ้างอิง

1. พระราชบัญญัติการฟื้นฟูสมรรถภาพคนพิการปี พ.ศ.2534 สำนักงานคณะกรรมการฟื้นฟูสมรรถภาพคนพิการ กรมประชาสงเคราะห์
2. เรน พูลเลอร์ ฉันทน์ไม่ใช่คนตาบอดแต่ฉันเห็นไม่ชัดเจนเท่านั้น
3. Brilliant R.L.: Essentials of Low Vision Practice ,USA: Butterwoth-Heinemann, 1999.
4. Rosenthal B.P., Cole R.G., London R: Functional Assessment of Low Vision, St. Louis: Mosby; 1996.
5. Fonda G: Management of the Patient with Subnormal Vision.2nd ed., Saint Louis: Mosby; 1970.
6. คู่มือการปฏิบัติงานเกี่ยวกับผู้ป่วยสายตาเลือนราง หน่วยสายตาเลือนราง คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาลมหาวิทยาลัยมหิดล
7. Fletcher D.C. :Low Vision Rehabilitation: Caring for the Whole Person, American Academy of Ophthalmology; 1999.
8. ภฤศ หาญอุตสาหะ, เอกสารประกอบการบรรยายเรื่องสายตาเลือนราง, ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์

ภาคผนวก
โรงพยาบาลที่ให้บริการอุปกรณ์เครื่องช่วยการมองเห็น

กรุงเทพฯ

1. รพ.จุฬาลงกรณ์
2. รพ.รามาธิบดี
3. รพ.ศิริราช
4. รพ.พระมงกุฎเกล้า
5. รพ.ราชวิถี
6. รพ.ภูมิพลอดุลยเดช
7. สถาบันสุขภาพเด็กแห่งชาติมหาราชินี
8. รพ.สงฆ์
9. รพ.ตำรวจ

ภาคเหนือ

1. รพ.มหาราชนครเชียงใหม่	เชียงใหม่
2. รพ.เชียงใหม่ประชานุเคราะห์	เชียงใหม่
3. รพ.พุทธชินราช	พิษณุโลก
4. รพ.ลำปาง	
5. รพ.อุตรดิตถ์	

ภาคกลาง

1. รพ.เมตตาประชารักษ์	นครปฐม
2. รพ.ราชบุรี	
3. รพ.สวรรค์ประชารักษ์	นครสวรรค์
4. รพ.นครปฐม	
5. รพ.ปทุมธานี	
6. รพ.เสนา	พระนครศรีอยุธยา
7. รพ.เพชรบูรณ์	

8. รพ.อุทัยธานี

9. รพ.สระบุรี

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

1. รพ.มหาราช	
2. รพ.ขอนแก่น	
3. รพ.อุดรธานี	
4. รพ.สรรพสิทธิประสงค์	อุบลราชธานี
5. รพ.บุรีรัมย์	
6. รพ.สกลนคร	
7. รพ.ศรีสะเกษ	
8. รพ.ชัยภูมิ	
9. รพ.มุกดาหาร	
10. รพ.กาฬสินธุ์	
11. รพ.มหาสารคาม	

ภาคตะวันออก

1. รพ.ชลบุรี	
2. รพ.พระปกเกล้า	จันทบุรี
3. รพ.พระจอมเกล้า	เพชรบุรี

ภาคใต้

1. รพ.มหาราชนครศรีธรรมราช	
2. รพ.สุราษฎร์ธานี	
3. รพ.หาดใหญ่	สงขลา
4. รพ.ยะลา	
5. รพ.สุไหงโกลก	นราธิวาส
6. รพ.ตะกั่วป่า	พังงา
7. รพ.สงขลานครินทร์	สงขลา

